

F 122
1. 88

Academiine Raatsi-Eesti Selts

Leorits, Oskar

Põhjarõda eesti rahva-
trahhtsaonis. Muinaskirja-
muustand. [1934?], 10 l.

lutõõl või kodaahjus leiba küpsetamas, kuna metsas tuldkki pole
 julgetud teha, et suitsuga mitte peidukohta paista lasta. Kiriku-
 õpetajad käinud mõnikord mööda kihelkonda ringi surnuid mat-
 mas ja elavaid otsimas. Ühel õpetajal olnud kelluke kaasas, mil-
 lest tema tulekut kuuldud. Suured kirikukellad aga valatud ka-
 hureiks või peidetud vette, kus nad siisamaani veel pidavat he-
 lisema. Urvaste kiriku kella tahtnud venelased ära viia, kuid
 teel kukkunud see nende käest Võhandu jõkke, millist kohta kut-
 sutakse sellepärast praegugi veel Kellavõranguks. Kose kiriku
 kaele aetud korra lambad peitu, kus nad palju musta teinud, nii
 et vanarahvas veel kaua hiljem selle üle kurtnud.

Eesti rahvale Põhjasõda on tähendanud kõige enam küll aas-
 tatepikkust sissisõda ja röövimise, mis on jatkunud isegi veel
 pärast ametlikku sõja lõppu, kus rahu ja valitsusvõimu stabili-
 seerumine nõudis kaua aega. Lõuna- ja ida kihelkonnad on kannat-
 anud sissisõja all palju enam kui loode ja lääne, - mitte koge-
 mata ei piirdu "siss"-sõnagi lõuna murretega, kuhu see on lae-
 natud vene-poola sõjaterminoloogiast, kus šiš tähendab just
 sõjaröövikut ja partisaani. Tõenäoliselt see termin on kodune-
 nud meie keelde juba enne Põhjasõda ja nimelt vana Liivi ordu-
 riigi kokkuvarisemise ajastul. Küllap sellest ajast on jäänud
 Lääne- ja Kesk-Eestis sõjarööviku nimetuseks ka poolakad e. šiš
pohlakad, kes tungisid ju salguti lõuna poolt riisudes ja rüüs-

tates peale. Harjumaal kõneldakse mõnikord ka "tragunitest",
 Virumaal vene "ponnikutest", (milline sõna vastab keeleliselt
 vene röövlinimetusele *разбойник*, kuna Tartu-Võrumaal esi-
 neb "piin", mis pole ju muud kui "spioon". Muidugi ei ole see-
 gi juhuslik, et röövikuks on tembeldatud sageli ka "rüütel"
 ja sellest moodustatud koguni "vösarüütel". Nii näit. kõneldakse
 lausa, et Oisu Sievers käinud maad mööda röövimas ja püüdnud
 omale orjadeks kinni ms. salga rändmustlasi, kes hiljem koha-
 like eestlasega ühte sulanud. Aga need mustlased osanud ka oma
 orjastajale ilusasti kätte maksta: enne vilja külvamist seganud
 nad kuuma raudkangiga seemne puha läbi ja pärastanud siis sü-
 gisel, et mustlase külvatud vili ei kasva.

Viljandi- ja Pärnumaa tüüpiliseks sõjarööviku nimetuseks
 on taas "pardiajaja", mis on moodustatud saksa Parteigänger'i
 eeskujul ja tõlgendab partii e. salga kaupa liiklejat. Nõnda
 siis on põhjasõja-aegsed "pardid" keeleliselt täpsalt samad
 mis tänapäeva "parteilased", kuid rahvamälus need röövikud ja
 riisujad on seginenud ja samastunud juba koguni mütoloogiliste
 koerakoonude e. peninukkidega, kelledest hõisatakse
 pulmalauludeski:

V. diida (jõ) de punga Me joome seda rahada,
son muuhama i joni mis on muugdd muiste teinud,
tiden lu gjat koerakoonud kokku kannud,
huud minni olema tanimargid (s. t. taanlased) tagunud.
sammantest, daurberar smilt

Kes olid siis õieti need sissid ja pardi ajajad, kes nälja ja katku kõrval kolmanda suurima sõjaaja ^{streff} nuhtlusena on jäänud meie rahvamällu püsima? - Esmajoones need olid muidugi vaenlikud naabrid, kes kasustasid iga võimalust röövretkede ettevõtteks. Araverelisist lätlast on ainult paar sellelaadilist teadket, seda enam aga venelasist ja poolakaist, ^{dykile?} nagu eelpool juba on mainitudki. Koguni kaugel Pärnumaal mäletatakse "vopski venelaste" ja "taraveeri-venede" rüüstamisi, millised nimetused viitavad ilmsesti Pihva-venelastele (несовский) ja vanausulistele (старообрядцы). Tartu- ja veelgi enam ^{Võrumaal} süüdistatakse lisaks vene "purlakuile" eriti kibedalt setusid sagedastes röövretkedes ja paistab tõenäoline, et selles ep peitubki üks reaalpõhjusest, mis pärast setusid veel kaua-kaua hiljem on vihatud ja halvasti koheldud. Võrumaal on muutunud koguni kõnekäänuks kaebus, et meie raha nüüdki veel setu naiste kaelas ^{shuka} kilab. Ja omal ajal nii jõuka Käre küla setudel olnud alles möödunud sajandil Võrumaalt röövitud riistu ja mööblit, kuna raha nad ajaga ära joonud või ~~z~~ laiilali pillanud ning ise uuesti vaesunud. Eriti kuulus sissija olnud Käre Kondra oma poegadega. Setu sissijad läinud koguni nii kaugemale, et organiseerinud päris korralikku riisutud vilja ja ~~v~~ vara parvetamist mööda Võhandu jõge kodu poole, mida siis Räpina mehed kõigiti ^{baver?} tõkestanud ja - osa kraami oma kätte saanud. Korra püüdnud Räpina mehed ~~z~~ setu sissijate hulgas ühe naisterahva

kinni, kiskunud sel riided seljast, peksnud läbi ja ajanud ~~siis~~ siis alasti Setumaale. Kui see lõpuks koju jõudnud, hõisanud lapsed juba kaugelt: "Kae, ku meie tsõdsõ tulõ Uandimaalt, pu- napüksi jalah, must task eeh!" Lõpuka ei saa salata, et setu- de, venelaste, ~~W~~ saksa "rüütlite" jne. eeskujul ka mitmed ko- halikud elanikud ise salka löid ja segasel ajal saaki püüdma ~~h~~ hülisid. Kuid maarahvale ~~veel~~ iseloomustavam on ometi see, et paljud noored mehed väeteenistuse eest lihtsalt ära "kar- gasid" e. ^{loppu minni} "kaapasid" ja seega nn. "kaabakaiks" muutusid, kes osalt kah siis kuritegudele kaldusid. Võisiku Kaabekink olnud- ki selliste kaabakate ja üldse sõjapõgenike pelgupaigaks, kust nad lootsikutega Enajõge mööda alla tulnud tühjadest taludest omale vilja otsima. Üldse olnud oma ja võõra, sõbra ja vaen- lase, ~~vaenlase ja sõbra~~ vahel raske vahet teha. Vanasõnagi ütleb: oma vend on venelane, sugulane suur koer, verivõõras ^{mitte jama} võõrsiline.

Rahvatraditsioon kirjeldab siisse harilikult ikka ratsa- nikenä, kes I-IO kaupa, harvem suuremate salkadena välkkiirelt külaat külla tormanud, enamasti suveti, harvem talvel. Et näi- liselt suurendada oma arvu ja sisendada enam hirmu, pannud nad reservhobuseile õlgedest meesnukud sadulasse. Ise ehtinud nad ennast sõdureiks ja kindraleiks, ~~harvem~~ sagedaimini just tollal moodsassesse punasesse mändrisse. Hobused olnud neil täis

*gruun? spinn? rookubruus
kalevõõkkee jüüls*

*glasvõõk keevilla?
omelaltpuud*
helisevaid ehteasju nagu hõberahu, sõlgi, paatreid, helmeid, kadruseid jne., mida kustki aga kokku röövitud. Kuna talurah-

vas niikuinii juba peidus elanud, siis sattunud nende kimpu.

kõige sagedamini vanakesed või naised väikeste lastega, kes ko-
du jäänud valvama või midagi tegama tulnud. Nendelt siis nõu-
tud peidupaikade ja varanduste näitamist ja piinatud neid kuni
õudsusteni: seotud nõõriga kätt pidipuu või aia külge, pekstud

ja tehtud tuli alla, naistel lõigatud rinnad maha ja lapsed
pistetud aiavardasse või küdevasse ahju. Luua mõisas Palamusel
põletatud terve rehetäis inimesi ära ja Vastseliinas tapetud

neid kirikus. Usna stereotüüpseks on üldistunud motiiv, kuidas
liidetein
hällilaps hakkab sissi haljast mõõka nähes mänglevalt naerma,

kuid südame tu siis torkab lapse surnuks ja lükkab hälli kummu-
võija *uuz 5*
mu
li. Kõige üldisemaks aga on kristalliseerunud jutustus, kuidas

tallu jäänud vanake, leiba küpsetav perenaine või kes tahes ~~muu~~
muu põgeneb sisside eest parsile või ahjule reheahtesse või

suitsu varju, kuidas sissid hakkavad ahju ees lahti riietuma
pirka as
või vihtlema, kuidas need osutuvad hoopis naisterahvasteks ja

kuidas siis taluinimene nad surmab kas kerisekiviga või kät-
tejuhtuva puuga, härjaikkega, vana vankrirattaga jne. Mõnikord

see dramaatiline situatsioon muutub rahvasuus ka koomilise-
maks: peitu ronin *nyra* aevastab suitsu käes ja ahju ees mõnulev

vene siss meelitab teda kui kassi "~~kõska~~ koška!" või vastab

6 SA

arkegi

1.2.1921
arkegi redau

sellele maakeeli: "Köti-köti, ahka kassi, meil om eski musta kassi!" Seda asjaolu, et isegi naised on käinud sissimas, on rahvaluules muidugi tugevasti liialdatud, kuid oma reaalne tagapöhi näikse sel ometi olevat. Harjumaal kõneldakse Mustvee ja Võrumaal setu naistest, kes tulnud "Eestimaaale pulma", nagu nad röövides ise öelnud. Ja Hallistes kuulnud keegi, kuid naississ seletanud oma kaaslasele, et tal olevat kodus kartlik mees Andres, kes keelavat teda sissima minemast, ^{kui tema on si} kartvat midagi.

Kuigi harilikult sisside eest on hoitud kõrva ja viimses hädas põgenetud kas või kaevu, rukkisse, karuäkke või lihtsalt puuhunniku, ^{slapel} kännu, ^{smai?} puhma alla jne., siis ometi on hakatud ka küllalt neile vastu ja osutatud otse imeteldavat sanrlikkust. Kui pole olnud käepärast muud, siis tungitud sissidele kallale ^{lie} vikatite, ^{skandinaavilise} sirpide, ^{gripe} hangude ja harkidega. Paljudel peremestel olnud aga ka juba oma "kriivelpüssid", ~~uuu uuu uuu uuu~~ milledega siis meisterkütid mitu röövikut üheainsa pauguga maha või pimedaks olevat lasknud. Ainult see teinud alati muret, et püssirohtu pole ^{võtta} kustki ~~saadud~~ olnud. Ja isegi sellega saadud hakkama, et lastud võõrad tarre või sauna sisse, virutatud siis ukseid-augud kinni ja pistetud omaenda majad põlema. Mõnikord ^{nalla} veeletatud lamavaile sissidele palgid selga. Ja päris rahvajutuks on paisunud lõpuks motiiv õlle-, seebi- või pudrukeetjast, kes üksinda visanud tulikuuga ^m õllevirret, vett või tuhka ^{stõvrit}
 ^{meske}

7 H

ole

pih
liigpü

mitmele sissile silmi ja materdanud siis malgaga vagaks. To-
ris lükanud vana talutaat mesipuu värava alla ja mesilased pe-
letanud pardiaajajate hobused tuhatnelja minema. Vastemõisas
sattunud pardiaajajad pulma, joodetud purju ja tapetud siis ma-
ha. Võnnus arenenud sisside ja ^{tal} kupoegade vahel päris korralik
lahing ja seda kohta kutsutakse veel siiamaaani Sissisillaks.

✓ Karksis valinud Pindsatu koopasse põgenenud mehed Muriku Hen-
nu ~~on~~ endale päris pealikuks, tunginud siis Saviku mäel laag-
ris asuvaile pardiaajajaile kall^{ale} ja vallutanud nende vara,
mis viidud Pärnusse rootsi võimudele, kuna osa ^{siisest} ~~siisest~~ saa-
dud kingituseks endale ^{parast} tagasi. Ka mujalt Eestist on küllalt teateid
selliseist kohalikest juhtidest ja sangareist, kelledest mai-
nitagu siinkohal Rõnga Tehvan Lüganuses, teomees Suur Juhan
Simunas ja Suur Peet Toris, Karula Naan Viljandi ligidal ja
Päll Põltsamaal, Laose Päss ja Käre Keerd Jõgevestel, Kanepis
Tohver, Vana-Antslas Raadi Taavit, Mõnistes Mihku, Räpinas
Paadi Andres, Tobra Ants ja Tobra Jaagup, kes tapnud Võhandu
jõe kaldal vene kindraligi.

Õige liigutavaid mälestusi on ühenduses peidupaikade üles-
nosa, ^{vidia} ~~vidia~~ nuhkimise ja naiste-lastete hukkamise või vangiks viimisega. Nii
näit. püüdnud tragunid Jüri khk-s karjapoisi kinni ja sundinud
teda salateed näitama, kuid sadula taha seotud poiss tapnud
pussiga traguni ja põgenenud metsa. Amblas tapnud mees riisusjed

späny?

purdest üleminekul. Tori "rikast Riisaküla" järelpärivad
 pardiajajad lasknud üht Tõramaa meest ennast paadiga jõge ^{""} ~~moor~~
 da sõidutada, kuid mees lükanud sügava haua kohal paadi ümber
 ja uputanud pardid, mille mälestuseks ~~kohta~~ nimetatakse seda
 kohta siinamaani Venehauaks. Karksi Veisjärve uppunud pardid
 ise kõigi hobustega nõrga jää murdumisel. Vee valla Virussaa-
 re peidukohta ^{ist} sõudnud omadki inimesed lootsikuga ligi. Tihti
 olnud ligipääsuks läbi soo ainult salajased pakkteed, mida
 võõrad siis ^{ni all vs üppit ääde} igati avastada püüdnud. Juba jäljed ^{lagg} kastel või-
 nud juhutada rada peidupaika, ~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~ ^{samuti} laste nuff, mis-
 pärast lastega emasid pole hästi sallitudki, seda enam, et ~~ta~~
 lapsed siis üldse suureks ^{koosmaks} ~~uhharrus~~ olnud. Rändmotiivina on
^{ut huli} levinenud jutt, kuidas keegi tüdruk jätnud oma perenaise või
 koguni õe lastega maha ja põgenenud tallutormavate sisside
 eest metsa, kuidleitud üles ja tapetud, kuna ema lastega ime-
 kombel pääsnud, kuigi hobused ta undrukusaba või jalaluu pur-
 ruks tallanud. Teine rändmotiiv taas naljatab, kuis kinnipüü-
 tud naine kaevanud ^{ulga eel üht ääde} umbkeelseile sissidele peitupõgenenud nei-
 se kohta, et pikk-keel jääb pöösasse või kanepisse. Peidusoli-
 ja pole kannatanud seda välja ja sähvanud vastu: "Sinul endal
^{mu pnt. iluopd} vanal hooral on veel pikem keel!" Ja siis püütud temagi kinni.
 Pilistveres põgenenud naine küll kaabaka eest metsa, kuid sat-
 tunud karule sülle ja pääsnud ^{olej} salamahti põgenema alles siis,
 kui karu hakanud tema jaoks auku kaapima. Laiusel

liivi
hantme

põgenenud neiu röövikute magades, S.-Jaanis aga seotdd kinni-
 püütud neine jalgu pidi sadulasse ja lohistatud pead maas, nii
 et naine surnud hirmsais piinades. Holstrest viidud noor pere-
 naine Peipsi taha Venemaale, kuid mitu aastat hiljem ta põgene-
 nud talvel otse üle Peipsi, viisud tagurpidi jalas, koju tagas:
 Üldse olnud sissid noorte naiste peale ^{Journal} maiad, mispärast neid
 viimses hädas uputanud end vette. See seik on liitnud sissilug-
 dega paar rahvusvahelistki muistendit. Rahvaluule on sõnasta-
 nud isegi hüüde, millega sissid inimesi ~~ku~~ peidupaikadest
 välja meelitanud: "Mall, Maret, Pill, Piret, tulge metsast väl-
 ja!" jne. Aga küllap ^{päris} ~~tegelisel~~ tõelisel sündmuseel baseerub
 mälestus Simuna Muuga mõisa Luusaare tragöödiast, millisele
 soosaarele põgenenud peitu rahvapärimuse järgi seitsme kihel-
 konna elanikud, ms. ka eriti rikkal Roela Ohja küla rahvas,
 kuid üks kohtlane vanatüdruk Needu ^g jäänud kuhugi tallu, sattun-
 nud oma rumala lobisemise tõttu venelaste küüsi ja juhatanud
 neid mööda pakkudest salateed läbi soo Luusaarele, kus kistud
 siis Needu ise kahe hobuse vahel lõhki ja tapetud kõik peitu-
 põgenenud, nii et hiljuti veel leitud seal rohkesti inimluid,
 aga ka maa ~~siise~~ alla maetud vilja, padasid ja isegi akkruid
 viinaga. Põgenema olevat pääsnud ai ^{nult} lüheldane mees Jüri
 Vott, kes otsinud siis kaua inimesi, kuni näinud Toolse ran-
 na liival värskeid jalajülgi ja leidnud noore neiu, kellega si

siis abiellunud.

Jah, see on laialt tuntud motiiv, et inimesi jäänud üle maa
 nii vähe järele, et nad andnud rõõmu pärast suud teise inimese
 jälgedele, kuid olnud seejuures ometi nii arad, et kohtamisel
 pole julgenud üksteisele liginedagi. Selles liialdatud üldistu-
 ses kajastub efektilikalt pörutav verekaotus ja määratu värvide-
^{chub}vapustus, mille eeti rahvas pidi Põhjasõja aegu järjekordselt
 läbi põdema. Ja selle järele pidi loomulikult järjest ihaldata-
^{at ei mind}vamaks muutuma mälestus mingist vanast heast ja kuldsest root-
 si ajast, mida hakati ideaalseks kujutlema ja tagasi igatse-
 ma. Veel kaua-kaua hiljem tõrkus rahvas teole minemast ja nõu-
 dis "rootsi õigust", nõudis omale tagasi oma maad ja vabadust.

Oskarlovits.